

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), 465-484

Geliş Tarihi:06.10.2020 Kabul Tarihi:25.12.2020

Yayın:Temmuz-Aralık 2020 Yayın Tarihi:31.12.2020

<https://doi.org/10.30561/sinopusd.806307>

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

GÜMÜŞHANE İLİNİN TARIMSAL POTANSİYELİ VE YATIRIM OLANAKLARI

Kurtuluş MERDAN*

Öz

Gümüşhane ili; bozulmamış doğal yapısı, iklimsel özellikleri, coğrafi konumu, bitki örtüsü ve toprağın verimliliği açısından yatırımcılara büyük bir potansiyel sunmaktadır. Geniş otlak ve yaylalara sahip olan Gümüşhane’de 174.389 hektar mera alanı bulunmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) illeri arasında mera varlığı en fazla olan il Gümüşhane’dir. Avrupa’nın en büyük organik çiğ süt üretim tesisi Gümüşhane’de bulunmaktadır. Hayvancılık işletmelerinin kaba yem ihtiyacı yılın sekiz ayı meralardan ve ekili arazilerden karşılanmaktadır. Organik tarım ve hayvancılık için ihtiyaç duyulan tarımsal üretim girdileri doğal olarak il içerisinde karşılanmaktadır. Bu çalışmayla, Gümüşhane ilinin tarımsal potansiyeli ve yatırım olanakları elde edilen veriler ışığında değerlendirilerek, ilin tarımsal kalkınma ve kırsal gelişim olanağını belirlemek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda ilin organik hayvancılık ve arıcılık için uygun mera ve yaylalara sahip olması, aromatik ve tıbbi bitkilerin üretimi için uygun arazilerin bulunması, meyve suyu işleme sanayisinin gelişmiş olması, pestil-köme üretiminde markalaşmış olması, balık için uygun su kaynaklarının bulunması, tarımda kimyasal gübre ve bitki koruma ürünü kullanımının son derece düşük olması, çeşitli bitkisel ürünlerin yetiştirilmesine uygun çok sayıda kapalı havzaya sahip olması, tarihi İpek Yolu üzerinde yer alması ve Yatırım Teşvik Sisteminde 5. Bölge içinde bulunması ve kalkınmada öncelikli iller arasında yer alması ilin yatırım ola-

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe Bölümü, kurtulus_merdan@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4513-0920>.

naklarını artırmaktadır. Elde edilen bu bulgular Gümüşhane'nin tarımsal potansiyelinin ve sağlanan desteklemelerin yatırım yapmaya uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Organik tarım, Pestil-Köme, Yatırım olanakları.

Agricultural Potential and Investment Opportunities of the Province of Gumushane

Abstract

Gumushane province offers investors great potential in terms of its pristine natural structure, climatic properties, geographical location, vegetation and soil efficiency. With its large pastures and plateaus, Gumushane is home to 174,389 hectares of pasture area. The province with the most pasture presence among the Eastern Black Sea Regional Development Plan (DOKAP) provinces is Gumushane. The largest organic raw milk production plant in Europe is located in Gumushane. Livestock business' demand for roughage is met from pastures and cultivated fields for eight months of the year. Agricultural production inputs required for organic agriculture and livestock are naturally supplied from within the province. This study has aimed to determine agricultural and rural development possibilities of Gümüşhane province through the evaluation of agricultural potential and investment opportunities of the province based on the obtained data. In this context, the fact that the province has suitable pastures and plateaus for organic livestock and beekeeping, the presence of suitable land for the production of aromatic and medicinal plants, the development of the juice processing industry, branding in pestil-köme (fruit leather) production, having suitable water resources for fish, the use of chemical fertilizer and plant protection products in agriculture is extremely low, has a large number of closed basins suitable for the cultivation of various herbal products, its location on the historic Silk Road and being the fifth region in the Investment Incentive System and its presence among the priority provinces for development increases the investment opportunities of the province. The results obtained in this study show that the agricultural potential of Gümüşhane and the provided support are adequate for investments.

Keywords: Gümüşhane, Organic agriculture, Fruit pulp-köme, Investment opportunities.

Giriş

Gümüşhane ili Karadeniz Bölgesi'nin iç kısmında, tarihi İpek Yolu güzergâhında bulunmaktadır. İlin toplam yüzölçümü 6575 km² olup, yüzölçümü bakımından Türkiye'nin 56'ncı büyük ilidir (Merdan, 2007: 4). Gümüşhane ilinin önemli bir kısmını dağlık alanlar oluşturmakta, orman arazisi dar bir alan içerisinde yer almaktadır. İlin arazisinin %59,6'sını dağlar, %29,4'ünü platolar ve %11'ini de ovalar oluşturmaktadır (Gümüşhane Valiliği, 1999: 22).

Gümüşhane ili, doğanın bakir kaldığı bir alan içerisinde ve Türkiye'de endüstriyel kirlenmenin en asgari düzeyde olduğu bölgeler arasında yer almaktadır. İlin engebeli yapısı, arazilerin küçük ve parçalara ayrılmış olması ve maddi imkânsızlıklar, doğal dengeyi bozacak kimyasal ilaç ve gübre kullanımını da kısıtlamıştır. Bu bulgular ekseninde kurulu sınıai kapasitesi ve potansiyel varlıkları göz önüne alındığında Gümüşhane ili hammaddesi yörede bulunan daha çok tarım ve hayvancılığa dayalı sektörleri verimli olarak sürdürebilme ve geliştirebilme olanağına sahiptir. Gümüşhane ili tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olup, en fazla gelir tarım sektöründen sağlanmaktadır (Merdan, 2007: 17; Merdan, 2014: 103; Merdan ve Okuroğlu, 2016: 11).

İlin arazi varlığı, 1950'li yıllarda çıkarılan toprak tevzi komisyonu haritaları, orman amenajman haritaları ve toprak su haritaları ile 766, 2613 ve 5602 sayılı eski kadastro kanunlarına göre yapılan çalışmalar baz alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda tespit edilen ilin arazi varlığı Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1: *Elde Edilen Kayıtlara Göre Gümüşhane İlinde Toplam Arazilerin İlçelere Dağılımı (2018)*

İlçeler	Tarım Alanı		Orman-Fundalık		Çayır-Mera		Tarım Dışı Alan		Yüzölçümü (ha)
	Miktar (ha)	Oran (%)	Miktar (ha)	Oran (%)	Miktar (ha)	Oran (%)	Miktar (ha)	Oran (%)	
Merkez	23.988	13,33	72.449	40,27	56.087	31,18	27.376	15,22	179.900
Torul	7.763	7,40	64.608	61,59	22.291	21,25	10.238	9,76	104.900
Kürtün	4.963	6,12	39.726	49,04	29.958	36,99	6.353	7,84	81.000
Kelkit	65.068	42,95	30.301	20,00	49.975	32,99	6.156	4,06	151.500
Köse	16.211	39,54	5.874	14,33	5.180	12,63	13.735	33,50	41.000
Şiran	31.014	31,26	34.357	34,63	6.190	6,24	27.639	27,86	99.200
Toplam	149.007	22,26	247.315	37,61	169.681	25,81	91.497	13,92	657.500

Kaynak: <https://gumushane.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2018/çalışma%20raporu.pdf>

Tablo 1’ de özetlenen bulgular tarımsal arazi varlığının daha çok Kelkit, Köse ve Şiran ilçelerini kapsayan Yukarı Fırat Havzasında olduğunu ortaya koymaktadır. İlde ormanlık alanlar sırasıyla Torul, Kürtün ve Merkez ilçeyi kapsayan Çoruh Havzasında, çayır ve meralar Kürtün, Kelkit ve Merkez ilçede, tarım dışı alanlar ise Köse ve Şiran’da yoğunlaşmaktadır. Yüz ölçümü açısından Merkez ilçeden sonra sırasıyla Kelkit, Torul ve Şiran ilçeleri gelmektedir.

İlde çayır ve mera alanlarının aşırı ve bilinçsizce otlatılması arazi yönetiminin düzensiz oluşu, eğim, erozyon ve heyelan gibi etkenlerin yanı sıra coğrafi yapının engebeli ve dağlık bir yapıya sahip oluşu arazinin yapısını olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuzluğu azaltabilmek adına ülke genelinde 4342 sayılı mera kanunu kapsamında, mera ıslahı ve amenajmanı projeleri uygulamaya konulmuş ve mera alanları ıslah edilmiştir (Okçu, 2012: 98).

Gümüşhane ili sahip olduğu orman varlığı ve özgün iklim koşulları ile hayvancılık için oldukça elverişli bir konuma sahiptir. Bu mera alanı içerisinde 83.791 adet büyük baş, 38.989 adet küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Bu hayvanların kaba yem ihtiyacı yılın 8 ayı mera ve ekili arazilerden karşılamaktadır (URL 1).

Bu çalışma da Gümüşhane ilinin tarımsal potansiyeli ve yatırım olanakları sayısal bulgular ekseninde irdelenmiş ve Gümüşhane ilinde yatırım yapmayı özel kılan nedenler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bilimsel yönünün oluşturulmasında, Tarım İl Müdürlüğü ve Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden, yazılı ve görsel basında yayımlanmış makale, seminer ve anekdotlardan yararlanılmıştır. Sayısal bulguların elde edilmesinde güncel verilerin kullanılmasına özen gösterilmiş, zaman zaman karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Çalışma sonunda elde edilen bulgular Gümüşhane’nin tarımsal potansiyelinin yatırım yapmaya uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma Gümüşhane’nin tarımsal potansiyelini sadece Kelkit kuru fasulyesi açısından ele alan Soydaş (2019)’ın ve tarımsal faaliyetleri coğrafi esaslara göre ele alan Mete (2019)’nin çalışmalarından farklı olarak tarımsal potansiyeli bir bütün olarak ele almaktadır. Çalışma bu yönüyle benzerlerinden ayrılmakta ve alanında literatüre önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

1. Bitkisel Üretim

İl genelinde bitkisel üretim daha çok tahıllar üzerine yoğunlaşmakta, tahıl yetiştirmede nadas+tahıl sistemi uygulanmaktadır. İlde toplam 657.500 hektar alan bulunmakta, bu alanın 149.007 hektarı tarım arazisi olarak kullanılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: *Tarım Arazilerinin Dağılımı (2018)*

Arazinin Durumu	Alan (hektar)	%
Tarla Tarımı	42.678	28,64
Meyve Üretimi	1.679	1,13
Sebze Üretimi	832	0,56
Nadasa Bırakılan Arazi	20.477	13,74
Kullanılmayan Tarım Arazisi	83.341	55,93
Toplam Tarım Arazisi	149.007	100,0
Çayır-Mera Arazisi	169.681	
Orman Arazisi	247.315	
Tarım Dışı Arazi	91.497	
TOPLAM	657.500	

Kaynak: <https://gumushane.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2018/çalışma%20raporu.pdf>

Gümüşhane ilinde tarım arazilerinin dağılımına yönelik bulgular Tablo 2’de verilmektedir. İlde kullanılmayan tarım arazisi yoğunlukta olmakla birlikte, tarım arazileri içerisinde en fazla tarla tarımı (%28,64) yapılmaktadır. Tarla tarımı içerisinde ise en fazla alan baklagil (%4,97) üretimine ayrılmıştır. İlde tarla tarımından (%28,64) sonra sırasıyla meyve (%1,13) ve sebze üretimi (%0,56) gelmektedir. İlin toplam tarım arazisi dışında kalan alanlarının büyük bir kısmını orman, çayır-mera ve tarım dışı araziler oluşturmaktadır (Tablo 2).

İlde meyve üretimi daha çok dut, elma, ceviz, fındık ve armut üzerine yoğunlaşmakta, daha çok iç tüketimi karşılamaya yönelik üretim yapılmaktadır. İlde elma, dut ve ceviz yetiştiriciliği için uygun alanlar bulunmakta, bu durum büyük potansiyel oluşturmaktadır. Sebze üretimi ise ilin ihtiyacını karşılamamanın çok ötesindedir. Sebze tarımının sınırlı oluşunda iklim en önemli engel olarak görülmektedir (URL 1).

Tablo 3: Tarım Ürünlerinin Üretim Alanlarına ve Üretim Miktarına Göre Dağılımı

Yıllar	Tarla Bitkileri		Meyve Bitkileri		Sebze Bitkileri	
	Üretim Alanı (ha)	Üretim Alanı (ha)	Üretim Alanı (ha)	Üretim Alanı (ha)	Üretim Alanı (ha)	Üretim Miktarı (Ton)
2002	530.140	13.700	8.780	8.780	530.140	162.311
2018	286.403	21.985	8.972	8.972	286.403	114.782
2019	292.866	21.788	8.634	8.634	292.866	107.331

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul.)

Tablo 3'te elde edilen bulgular, 2002 yılından 2019 yılına kadar olan dönem içerisinde Gümüşhane ilinin tarla bitkileri ve meyve bitkileri açısından üretim alanı ve üretim miktarında inişli çıkışlı bir seyir yaşandığını ortaya koymaktadır. Sebze bitkileri ise üretim alanı açısından inişli çıkışlı bir seyir izlerken, üretim miktarı açısından sürekli küçülmektedir (Tablo 3).

1.1. Tarla Bitkileri

İlde tarla bitkileri üretimi daha çok patates, buğday ve arpa ürünlerine yönelik yapılmaktadır. Bu ürünlerin yanı sıra fasulye ve şeker pancarı da diğer önemli tarla bitkileri arasında yer almaktadır. Gümüşhane'de kota uygulamasının olmadığı 2000 yılı öncesi dönemlerde şeker pancarı alanları artış gösterirken, günümüzde şeker pancarına uygulanan kotayla birlikte şeker pancarı ekim alanlarında kayda değer bir azalma meydana gelmiştir. Tarla bitkileri açısından şeker pancarının Türkiye üretimi içerisinde payı diğer ürünlerle kıyaslandığında oransal olarak çok düşük bir değer (%0,04) almaktadır (Tablo 4).

Tablo 4: 2019 Yılı Tarla Bitkileri Verileri

Ürün Çeşitleri	Türkiye Üretimi (Ton)	Gümüşhane Üretimi (Ton)	Türkiye Üretimi İçindeki Payı (%)
Buğday	19.000.000	37.932	0,20
Arpa	7.600.000	18.715	0,25
Şekerpancarı	18.025.528	8.100	0,04
Patates	4.979.824	38.302	0,77
Kuru Fasulye	225.000	3.601	1,60
Genel Toplam	63.835.101	107.331	0,17

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul.)

Tarla bitkilerine ait veriler Türkiye genelinde ve Gümüşhane özelinde Tablo 4’te özetlenmektedir. Elde edilen bulgular ekseninde buğday Gümüşhane ilinde tarla bitkileri arasında en fazla patates (38.302) ve buğday (37.932) üretimi gerçekleştirilmektedir. İncelenen dönemde patates ve buğdaydan sonra sırasıyla arpa, şeker pancarı ve kuru fasulye gelmektedir. Tablo 6’da verilen bulgular ışığında Gümüşhane ili kuru fasulyede %1,5, patatesten ise %0,77’lik bir söz sahibi olduğunu göstermektedir.

1.2. Meyve Bitkileri

Gümüşhane’de meyvecilik kültürü ve meyveciliğin tarihi, çok eskilere dayanmaktadır. Meyvecilik faaliyeti Torul, Kürtün ve Merkez ilçelerini çevreleyen dar alanda, daha çok öz tüketimi karşılama yönelik yapılmaktadır. Gümüşhane’de meyvecilik deyince ilk akla gelen elmadır. İlde geçmiş dönemlerde büyük ilgi gören elma üretimi, günümüzde önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkışında meyvecilik alanında modern gelişmelerin takip edilmemesi ve Türkiye standartlarının gerisinde kalınmasının önemli etkileri bulunmaktadır (Seminer, 2004: 51).

Günümüzde elma üretimi birinci sırayı almakla birlikte, üretim miktarı sürekli azalmaktadır. Yıllık üretim 8 bin tona yakinken, bu değer son yıllarda 3,6 milyon tona kadar gerilemiştir. Bu noktada elma üretiminin geliştirilmesi ve verimi artırmaya yönelik çalışmaların yapılması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda yaşlanmış meyvelerin yenilenmesi ve verimi yüksek, bakımı kolay elma üretimi teşvik edilmesi gerekmektedir.

Tablo 5: 2019 Yılı Meyve Üretim Verileri

Ürün Çeşitleri	Türkiye Üretimi (Ton)	Gümüşhane Üretimi (Ton)	Türkiye Üretimi İçindeki Payı (%)
Elma	3.618.752	4.519	0,12
Armut	530.723	1.893	0,36
Ceviz	225.000	905	0,40
Fındık	776.046	861	0,11
Dut	69.317	1.160	1,67
Genel Toplam	22.335.132	11.796	0,05

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr/bitiselapp/bitisel.zul.)

Gümüşhane ilinde meyve üretimi sırasıyla elma, armut ve dut üretimi üzerine yoğunlaşmıştır. Türkiye’de ise bu ürünler içerisinde en fazla elma üretimi yapılmaktadır. Tablo 5’e göre elde edilen bulgular Gümüşhane’de üretilen dut (%1,67) ve cevizin (%0,40) Türkiye üretimi içerisindeki payının diğer ürünlere göre daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

1.3. Sebze Bitkileri

Gümüşhane ilinde sebze üretimi daha çok ek gelir sağlamaya yönelik ya da öz tüketim amacıyla yapılmaktadır. 2019 yılı verilerine göre il genelinde 11.112 ton sebze üretimi gerçekleştirilmiştir (Tablo 6). Sebze üretimi ilin ihtiyacını karşılayanın çok ötesindedir (Seminer, 2004: 52).

Tablo 6: 2019 Yılı Sebze Üretim Verileri

Ürün Çeşitleri	Türkiye Üretimi (Ton)	Gümüşhane Üretimi (Ton)	Türkiye Üretimi İçindeki Payı(%)
Domates	12.841.990	3.158	0,02
Fasulye	596.074	3.036	0,51
Hıyar	1.916.645	2.718	0,14
Lahana	819.667	1.232	0,15
Biber	2.625.669	683	0,03
Toplam	31.089.644	11.112	0,04

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul).

Gümüşhane ilinde sebze üretim verilerine ilişkin bulgular Tablo 6’da verilmektedir. Bu tabloya göre ilde en fazla domates üretimi gerçekleştirilmektedir. Türkiye üretimindeki payına bakıldığında ise ilin en fazla fasulye üretiminde söz sahibi olduğu görülmektedir.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2019 yılı verilerine göre Gümüşhane ilinde çiftçi kayıt sistemine kayıtlı yaklaşık 4 bin işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin önemli bir kısmı Köse ilçesinde yer almaktadır. Köse ilçesinde bulunan işletmeler ildeki toplam işletme sayısının %31,6’sını oluşturmaktadır. Köse’den sonra merkez ilçe (%26,6) gelmektedir. En az işletme ise Torul ilçesinde (286 adet) yer almaktadır (DOKAP, 2019: 73).

2. Hayvansal Üretim

İlin hayvan varlığı son 20 yıl içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Büyükbaş hayvan işletmeleri süt sığırcılığına olan talepten dolayı yerli hayvan sayısını azaltma, kültür ve melez türü sağmal büyükbaş hayvan sayısını artırma yoluna gitmişlerdir. Bu durum süt üretim miktarını da ciddi oranda artırmıştır.

Tablo 7: Yıllara Göre Hayvansal Üretim Verileri

GÜMÜŞHANE	Hayvan Türleri	Hayvan Irkı	2002	2018	2019	
	Sığır	Kültür		7.807	36.761	37.615
		Melez		24.483	37.715	38.759
		Yerli		49.084	7.515	7.193
	Sığır Toplamı			81.374	81.991	83.567
	Manda	Manda		370	211	224
	Koyun	Merinos		-	2.105	2.650
		Yerli		84.271	29.232	30.658
	Koyun Toplamı			84.271	31.337	33.308
	Keçi	Kıl		7.098	6.002	5.681
Gümüşhane Toplamı			173.113	119.541	122.780	

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>)

Tablo 7’de hayvansal üretim verilerinin yıllara göre dağılımı verilmektedir. Tablo 7’de özetlenen bulgular sığır hayvancılığında 2002 yılından 2019 yılına kadar sürekli artış olduğunu, diğer taraftan manda, koyun ve keçi hayvan sayısında kısmi artışlar olmakla birlikte sürekli bir düşüş olduğunu ortaya koymaktadır.

3. İlin Tarım ve Hayvancılık Yatırım Potansiyeli

Tarımsal üretime elverişli koşulların bulunması, geniş mera ve yayla alanlarına sahip olunması, organik tarım için uygun alanların var olması, kimyasal ilaç kullanımının son derece az olması, tarımsal üretimin hammaddesine doğal olarak sahip olunması ve yer altı su kaynaklarının fazlalığı gibi etkenler ilin tarımsal potansiyelini ortaya koymaktadır. Gümüşhane’de tarımsal faaliyetlere yatırım yapmak ve bu potansiyeli değerlendirmek için birçok neden bulunmaktadır.

Bu nedenlere bakıldığında;

3.1. Tarımda Kimyevi Gübre ve Bitki Koruma Ürünü Kullanımının Oldukça Düşük Olması

Gümüşhane ilinde tarım ilaçlarının kullanım oranı illere göre oldukça düşük seviyededir. Organik tarım bakımından doğal bir potansiyele sahip olan ilde, yıllık ilaç tüketimi yaklaşık 12 ton civarındadır. Gümüşhane 2016 yılında 12 gr/da ile Türkiye de en az BKÜ kullanılan iller arasında yer almıştır. Ortaya çıkan bu durum organik tarım açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır (Arkın vd., 2010).

3.2. Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Üretimi İçin Uygun Alanların Var Olması

Gümüşhane ili tıbbi ve aromatik bitkiler açısından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Özellikle bilyalı kekik, tıbbi nane, lavanta, gül yağı, güz yemişi, altınotu, gilaburu, kızılıcık, alıç, sarı kantoran ve rezene bitkileri geniş uygulama alanları bulmaktadır (URL 2).

Gümüşhane ilinde yapılan araştırmalarda tıbbi ve aromatik bitkilerin üretimi için uygun alanlar tespit edilmiştir. Okçu tarafından 2015 yılında Köse Dağı ekseninde gerçekleştirilen bir çalışmada, rezene bitkisinin kültürünün yapılabileceği ve agronomik pratiklere çok uygun bir bitki olduğu ortaya konulmuştur (Okçu, 2016: 1).

3.3. İlin Pestil-Köme ve Meyve Suyu Sanayisinin Gelişmiş Olması

İmalata dayalı sanayileşmenin en güzel örneklerinden birini pestil ve köme oluşturmaktadır. Son yıllarda Gümüşhane ilinin yerel kalkınmasında önemli yer tutan pestil ve köme, ilin lokomotif ürünü haline gelmiştir. İlin iklimsel özellikleri ve genel konumu, pestil imalatında kullanılan hammaddelerin doğal üretilmesine olanak sağlamaktadır. Koruyucu ve renklendirici içermemesi, kendine özgü formülasyona sahip olması ve menşe adının olması gibi etkenler Gümüşhane pestil ve kömesini benzerlerinden farklı kılmaktadır. (Merdan, 2018: 2174). Günümüzde pestil ve köme sektöründe 28 işletme faaliyet göstermekte ve bu işletmeler yıllık 5 bin ton üretim gerçekleştirmektedir (URL 3).

İlin meyve suyu sanayisinin en güzel örneğini Gümüşsu A.Ş. oluşturmaktadır. Gümüşsu A. Ş. üretim faaliyetini 23.000 metrekare açık ve 6.000 metrekare kapalı alan içerisinde sürdürmektedir. İşletme yoğun olarak kuşburnu suyu ve marmelatı, alıç marmelatı, kızılıcık suyu ve marmelatı, limonata ve böğürtlen suyu üretiminde bulunmaktadır. İşletme sürdürülebilir müşteri odaklı kaliteli ürün üretme yolunda önemli adımlar atmaktadır (URL 4).

3.4. İlin, Çeşitli Bitkisel Ürünlerin Yetiştirilmesine Uygun Çok Sayıda Kapalı Havzaya Sahip Olması

Dünyadaki endemik bitkilerin yetiştirilmesine yönelik uygun alanların bulunması, bakir bir coğrafyaya ve zengin bir floraya sahip olunması ili cazibe merkezi haline getirmektedir. Bu durum yatırımcılar için önemli fırsatlar ortaya koymaktadır.

3.5. Organik Tarım İçin Kelkit Organik Havzasının İyi Bir Örnek Oluşturması

Gümüşhane ili iklimsel özellikleri, genel konumu, yerleşim yoğunluğu ve el değmemiş doğası ile ürün yetiştirme açısından büyük potansiyel sunmaktadır. Türkiye organik süt üretiminin %65'ini Gümüşhane ili karşılamaktadır. Avrupa'nın en büyük organik çiğ süt üretim tesislerinden biri Kelkit ilçesinde yer almaktadır (URL 1). Gümüşhane ili Kelkit Vadisi boyunca geniş alanları kapsayan temiz kaynağı ve tarımsal üretim alanları ile organik tarım açısından cazibe merkezi olmaya adaydır.

3.6. Hayvancılık İçin Uygun Mera Alanlarının Bulunması

Gümüşhane ili sahip olduğu orman varlığı ve özgün iklim koşulları ile hayvancılık için oldukça elverişli bir konuma sahiptir. 2019 yılı verilerine göre Gümüşhane il genelinde 174.383 hektar tarım alanı bulunmaktadır. Gümüşhane ili DOKAP illeriyle kıyaslandığında mera varlığına sahip iller arasında ilk sırada yer almaktadır. 2019 yılı rakamlarına göre il genelinde 83.791 adet büyükbaş ve 38.989 adet küçükbaş hayvan bulunmaktadır.

Merkez İlçe, Torul ve Kürtün'ün yüzey yapısının engebeli ve ekilebilir arazisinin az oluşu halkı daha çok küçükbaş hayvancılığa yöneltmiştir. Bu bölgelerin güney yamaçlarında yılın 11 ayında hayvan otlatma imkânı bulunmaktadır. Bu durum bölge içerisinde küçükbaş hayvancılığı elverişli hale getirmektedir. Şiran, Kelkit ve Köse ilçelerinde ise tarım arazilerinin oldukça fazla olması büyükbaş hayvancılığı önemli kılmaktadır. Burada hayvan işletmelerinin kaba yem ihtiyacı büyük oranda otlaklardan ve yem bitkisi ekiminden karşılanmaktadır. Elde edilen bulgulara ek olarak ilin sahip olduğu mera ve yaylalar, hem organik hayvancılık hem de konvansiyonel hayvancılık yatırımlarını karşılayabilecek niteliktedir. Tüm bu bulgulardan hareketle bölgenin hayvancılıkta atılım yapabilmesi yatırımcıların ve politika yapıcılarının yeni tesislerin kurulmasına öncülük etmesi gerekmektedir (Demir ve Sancar, 2012: 18).

3.7. Kültür Balıkçılığı İçin Önemli Bir Potansiyelin Bulunması

Gümüşhane ili yer altı ve yer üstü kaynakları ile kültür balıkçılığı için çok uygun kriterlere sahiptir. İldeki baraj ve göletlerin toplam yüzeyleri 743,5 hektardır. İlde faaliyet gösteren su ürünlerinin tamamında gökkuşağı alabalığı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Son yıllarda baraj göllerinde kurulan ağ kafesleri ile alabalık yetiştiriciliği sayısında büyük bir artış gözlenmiştir. 1994 yılında 50 ton olan alabalık üretimi, 2010 yılında 1674 tona ve 2019 yılında ise 4754 tona kadar yükselmiştir (Aydın, 2014: 176).

İldeki balık üretimi en çok coğrafi koşullardan etkilenmektedir. İlin sıcaklık değerleri uzun süre düşük seyretmesi balıkların satış boyuna ulaşma süresini uzatmaktadır. Bu olumsuz durum balık üretimine uygun su kaynaklarının tespitiyle giderilebilir. Özellikle Şiran ilçesinde bulunan Tomara Şelalesi'nin suyu değerlendirilebildiği takdirde, Gümüşhane ve civar illerinin kuluçka ve yavru balık ihtiyacı tamamen karşılanabilir (Aydın, 2014: 181).

İlde yer altı ve yer üstü su kaynaklarının zengin oluşu, kaynak sularının yumurta ve yavru balık üretimi için uygun sıcaklığa sahip olması ve debilerinin yıl boyunca fazla değişmemesi kültür balıkçılığı için önemli bir potansiyel oluştur-

maktadır. Bununla birlikte diğer tarımsal faaliyetlere göre yılın her döneminde gelir elde edilebilmesi, ilin Karadeniz'e yakınlığı nedeniyle pazarlamaya yönelik problemlerinin bulunmaması, halkın dengeli ve sağlıklı beslenme konusunda bilinçli davranış göstermesi ve bunun talebi artırması gibi faktörler kültür balıkçılığını karlı yatırım alanlarından biri haline getirmektedir.

3.8. Arıcılık İçin Geniş Mera Alanlarının Bulunması

Gümüşhane ili dağlık yapısı, ormanlık alanı ve yüzlerce yaylası ile çok sayıda bitki barındırmaktadır. Gümüşhane balı besin değerleri açısından marka olabilecek kaliteye sahiptir. 2019 yılı verilerine göre ilde 615 ton bal üretimi gerçekleştirilmiştir. İlin florası ortalama 150 bin kovan bal üretimine imkân sağlamaktadır. Bitkisel üretimde kimyevi madde ve ilaç kullanımının azlığı organik arıcılık açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır (Merdan ve Okuroğlu, 2016: 13).

4. İlin Diğer Yatırım Olanakları

4.1. İlin Yayla ve Dağ Turizmi Açısından Büyük Potansiyele Sahip Olması

İlin engebeli yapısı ve bulunduğu coğrafi nokta dağcılık ve tırmanma sporları açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Gümüşhane'de 1994 metreden başlayıp 3311 metreye kadar yükselen dağ ve dağ dorukları bulunmaktadır. Özellikle Abdal Musa Tepesi'nde bulunan 18 adet buzul göl dağcılık sporları ve doğa tutkunları için görülmeye değer varlıklar arasında gösterilmektedir. Abdal Musa'nın dışında Kuşakkaya Tepesi, Aygır Gölü Burnu, Kalkanlı Zigana Geçidi, Deve Boynu Tepesi, Yaygın Taşı, Avliyes Tepesi, Kostan Dağı Geçidi, Zigana Dağları ve Çakırgöl Zirvesi dağcılık sporları ve doğa meraklıları için uygun doğal parkur alanları olarak kabul edilmektedir (URL 5).

Bozulmamış doğal zenginliği, ulaşım kolaylığı, yöresel kültürü ve sivil mimarisinin karakteristik özelliği gibi etkenler Gümüşhane'yi diğer illerden farklı kılmaktadır. İlde irili-ufaklı toplam 415 yayla bulunmakta ve bu özellik, Gümüşhane'yi Türkiye'de en fazla yaylaya sahip il yapmaktadır. Zigana, Kırıntı, Yeniköy,

Ozanca, Güvende, Telme, Kazıkbeli, Kadirga, Taşköprü ve Altıntaşlar (Kalis) Yaylaları Gümüşhane'deki mevcut potansiyeli ortaya koymaktadır (Merdan ve Okuroğlu, 2016: 971).

4.2. İlin Kalkınmada Öncelikli İller Arasında ve 5. Bölge + Cazibe Teşvikleri Kapsamında Yer Alması

Gümüşhane ili 5. bölge+cazibe merkezi teşvikleri kapsamında ve kalkınma açısından öncelikli iller arasında yer almaktadır. 5. bölge teşvik unsurları arasında emlak vergisi, kdv yapı harçları, damga vergisi ve gümrük vergisi muafiyeti, 7 yıl boyunca SGK İşveren Prim Muafiyeti, 5 puanlık faiz desteği ve yatırım yeri tahsisi yer almaktadır. Bu unsurlar yatırım yapmayı planlayan girişimciler için önemli bir avantaj olarak ortaya çıkmaktadır (URL 6).

4.3. İlin Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesini Birbirine Bağlayan Yol Güzergâhında Yer Alması

Gümüşhane, Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu Bölgesi'ni birbirine bağlayan karayolu üzerinde doğrusal bir konumda bulunmaktadır. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan ilde Avrupa'nın birinci ve dünyanın ikinci en uzun tüneli Yeni Zigana Tüneli yapım aşamasındadır. Tünel tamamlandığında kentin sahille bağlantısı 8 kilometre kısalarak mesafe yarım saate kadar düşecektir. Gümüşhane, 10' u yapım aşamasında 52 tünelle Türkiye'nin karayolu ağı üzerinde en fazla tünele sahip ili konumundadır. Yapımı devam eden tünellerin tamamlanması ile birlikte ilin stratejik önemi daha da artacaktır (URL 7).

5. Tarımsal Teşvik ve Desteklemeler

Gümüşhane ili 2020 yılı cazibe merkezi programı kapsamında, özel sektör tarafından gerçekleştirilecek 2 milyon ve üzeri imalat sanayi yatırımları ile veri merkezi yatırımları 6'ncı bölge şartında uygulanan oran ve sürelerle göre yararlanabilmektedir. Ayrıca işletmeye geçilmesine müteakip gerçekleştirilecek sabit yatırım tutarının %25'ini aşmamak şartıyla aylık elektrik giderlerinin en fazla %30'unun 3 yıl süreyle işletme bazında 10 milyon Türk lirasına kadar bakanlık bütçesinden

karşılacağına karar verilmiştir (<https://dengemusavirlik.com>). Bölgesel desteklerden yararlanacak iller arasında yer alan Gümüşhane iliyle ilgili asgari yatırım tutarları Tablo 8’de verilmektedir.

Tablo 8: *Bölgesel Teşviklerden Yararlanacak Sektörler ve 5. Bölge Asgari Yatırım Kapasite Tutarları*

Bölgesel Teşviklerden Yararlanacak Sektörler ve Cazibe Merkezi Programı	5. Bölge Asgari Yatırım Tutarları veya Kapasiteleri
Entegre damızlık hayvancılık yatırımları dahil olmak üzere entegre hayvancılık yatırımları ¹	500 Bin TL
Su ürünleri yetiştiriciliği (balık yavrusu ve yumurtası üretimi dahil)	500 Bin TL
Gıda ürünleri ve içecek imalatı ²	1 Milyon TL
Soğuk hava deposu hizmetleri	500 metrekare
Lisanslı Depoculuk	1Milyon TL

Kaynak: URL 8, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/gumushane.pdf

Tablo 8’de elde edilen bulgular, bölgesel teşviklerden yararlanacak sektörleri ve verilen destek miktarlarını ortaya koymaktadır. Bu tabloya göre bölgesel teşviklerden en fazla gıda ürünleri ve içecek imalatı ile lisanslı depoculuk yapmayı düşünen yatırımcılar faydalanmaktadır. Ayrıca su ürünleri yetiştiriciliği, entegre damızlık hayvan yatırımları ve 500 metrekareye sahip soğuk hava deposu hizmetleri de bölgesel teşviklerden ve cazibe merkezi programından yararlanabilmektedir (Tablo 8).

Gümüşhane ilinde uygulanan bölgesel teşvik kalemleri içerisinde gümrük vergisi muafiyeti, kdv istisnası ve iadesi vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, faiz veya kar payı desteği yer almaktadır (Tablo 9).

Tablo 9: *Bölgesel Teşvik Kalemleri*

Destek Kalemleri	Destek Oranları
Gümrük Vergisi Muafiyeti	Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar
KDV İstisnası	Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar
Vergi İndirimi (Yatırıma Katkı Oranı %)	40
Vergi İndirimi (Vergi İndirim Oranı %)	80
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği (Desteğin Uygulama Süresi)	7 Yıl
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği (Desteğinin Sabit Yatırım Tutarına Oranı) (%)	35
Yatırım Yeri Tahsisi	Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar
Faiz Desteği (TL Kredisi)	5 puan
Faiz Desteği (Döviz Endeksli Kredi/Döviz Kredisi)	2 puan

Kaynak: URL 8, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/gumushane.pdf

Tablo 9’da özetlenen bulgular yurt dışından temin edilecek makine ve teçhizat için destek kalemlerinin gümrük vergisi muafiyeti ya da yurt içinden temin edilecek araç ve gereçler için kdv istisnası olarak uygulandığını ortaya koymaktadır. Bu durum tüm sektörler için uygulanan teşvik belgeli yatırımlar şeklinde açıklanmaktadır. Gelir ve kurumlar vergisinin uygulanması yatırıma katkı oranı ve vergi indirimi şeklinde gerçekleşmektedir. Yatırım için öngörülen katkı tutarı %40, vergi indirimi ise %80’dir. Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında yatırımla sağlanan ilave istihdam için ödenmesi gereken sigorta primi 7 Yıl süreyle bakanlık tarafından karşılanmakta ve desteğin sabit yatırım tutarına oranı %35 olarak gerçekleşmektedir. Teşvik belgeli tüm stratejik yatırımlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca belirlenen usul ve esaslara göre yatırım yeri tahsisinde bulunabilmektedir. Faiz teşviki de TL kredisi ve döviz kredisi şeklinde desteklenmektedir. Destek oranları TL kredisinde 5 puan, döviz kredisinde 2 puan olarak uygulanmaktadır (Tablo 9).

Sonuç

Gümüşhane ekonomisi tarım, hayvancılık ve turizm üzerine gelişmekte Olup ildeki göl, akarsu ve su kaynaklarının zengin oluşu tarımsal üretim ve su ürünleri üretimine elverişli olanaklar sunmaktadır. İl genelinde 174.383 hektar mera alanı bulunmaktadır. Mera ve yayla alanları hem organik hayvancılık faaliyetlerini hem de konvansiyonel hayvancılık yatırımlarını karşılayabilecek uygunluktur.

Son yıllarda ilde hayvan sayısı inişli çıkışlı bir seyir izlemekte; büyükbaş hayvan sayısında sürekli artış, küçükbaş hayvan sayısında da yıldan yıla bir azalış görülmektedir. 2019 yılı TUIK verilerine göre ilde 83.791 adet büyükbaş ve 38.989 adet küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Hayvancılık işletmelerinin kaba yem ihtiyacı yılın 8 ayı meralardan ve ekili arazilerden karşılanmaktadır. Geniş mera ve yaylaları bulunan Gümüşhane, organik ürün için ihtiyaç duyulan tarımsal üretim girdilerine doğal olarak sahip illerden birisidir. Türkiye’de en az tarım ilacı ve bitkisel koruma ürünü kullanılan illerinden olan Gümüşhane’de; bakliyat, hububat, yem bitki-

leri, ıtri bitkiler, pestil-köme, dut pekmezi ve balıkçılık üretimi yoğun olarak yapılmaktadır.

İl genelinde gerçekleştirilen bitkisel üretimde ilave katkı kullanımının son derece az oluşu organik arı ürünleri üretimi için önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Gümüşhane balı kaynağını yörenin kendine özgü çiçek türlerinden aldığı için besin değeri diğer illere göre oldukça yüksektir.

Su ürünleri üretimi son yıllarda hızlı bir artış kaydetmiştir. Bu artışın ortaya çıkışında ilin yer altı ve yer üstü su kaynaklarının zengin oluşu, baraj göllerinde kurulan ağ kafeslerinde alabalık yapılmaya başlanması, tarımsal faaliyetlere göre yılın tüm dönemlerinde gelir elde edebilme imkânına sahip olması, halkın dengeli ve sağlıklı beslenme konusunda bilinçli davranış göstermesi gibi nedenlerin etkileri oldukça fazladır.

Türkiye organik süt üretiminin %65'i Gümüşhane ilinden karşılanmaktadır. Avrupa'nın en büyük organik çiğ süt üretim tesislerinden biri Kelkit ilçesinde yer almaktadır. Gümüşhane ili Kelkit Vadisi boyunca geniş alanları kapsayan temiz kaynağı ve tarımsal üretim alanları ile organik tarım açısından önemli üstünlüklere sahiptir.

İlin meyve suyu sanayisinin gelişmiş olması, pestil-köme üretiminde bir marka haline gelmiş olması, gıda ürünleri ve içecek imalatına devletin sağladığı desteklemelerin fazlalığı bu alanda girdi sağlayan doğal bitkilerin üretimine yönelik yatırımların değerlendirilmesini de mümkün hâle getirmektedir.

İlin Yatırım Teşvik Sistemine göre 5. Bölge içinde yer alması ve kalkınma açısından öncelikli iller arasında bulunması yatırım yapmayı düşünen girişimcilere önemli destekler sağlamaktadır. Ayrıca, 6. Bölge teşviklerinden yararlanılabilecek olan Gümüşhane Organize Sanayi Bölgesi de yatırımcılara büyük fırsatlar sunmaktadır. Sonuç olarak; elde edilen bulgular Gümüşhane'nin tarımsal potansiyelinin ve sağlanan desteklerin yatırım yapmaya uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonnotlar

- ¹ Damızlık büyükbaş entegre yatırımlarında 300 büyükbaş, et yönlü büyükbaş entegre yatırımlarında 500 büyükbaş/dönem, süt ve et yönlü küçükbaş entegre yatırımlarında 1.000 küçükbaş/dönem, süt yönlü büyükbaş entegre yatırımlarında 300 büyükbaş, damızlık küçükbaş entegre yatırımlarında 1.000 küçükbaş ve kanatlı entegre yatırımlarında 200.000 adet/dönem asgari kapasite şartı aranır (damızlık kanatlı entegre yatırımlarında kapasite şartı aranmaz).
- ² İçecek imalatı ve gıda ürünleri yatırımlarından 6 ncı bölge hariç olmak üzere, gıda ürünleri ve içecek imalatı yatırımlarından "şehriye, yufka, kuskus, kadayıf, ekmek (donuk ekmek ve ekmek hamuru hariç), fındık, çay, rakı, bira, pirinç, linter pamuğu, hazır çorba ve et suları ve müstahzarları üretimleri ile tahıl ve baklagil tasnif ve ambalajlanması" yatırımları bölgesel desteklerden yararlanamaz.

Kaynakça

- Aydın, H. (2014). Gümüşhane ili su kaynakları ve su ürünleri sektörünün mevcut durumu. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 176-182.
- Demir, N., ve Sancar, C. (2012). Gümüşhane ili ve çevresinde süt sığırcılığı yapan işletmelerin sosyal ekonomik ve teknik analizi. *Alınları Ziraat Bilimler Dergisi*, 23 (2), 18-28.
- DOKAP, (2019). *DOKAP bölgesi tarımsal üretim ve tarımsal sanayi yatırım potansiyeli araştırma projesi*. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2019 Faaliyet Raporu.
- İrkin, H., Karabulut, A., Murathan, İ., Taşköyan, N., Yalvaç., H., Sevil, Ş. (2010). *Gümüşhane'de organik tarım*. Gümüşhane: İl Tarım Müdürlüğü Yayınları.
- Gümüşhane Valiliği. (1999). *Cumhuriyetin 75. yılında Gümüşhane*. İstanbul: Ekspres Ofset.
- Merdan, K. (2007). *Gümüşhane'nin ekonomik yapısı ve organik tarım*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Merdan, K. (2014). *Türkiye'de organik tarımın ekonomik analizi: Doğu Karadeniz uygulaması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

- Merdan, K., ve Okuroğlu, M. S. (2016). Alternatif turizm eřitlerinin Gümüşhane turizmine etkisi üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 961-984.
- Mete, T. (2019). *Gümüşhane ilinde tarımsal faaliyetlerin coğrafi esasları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cođrafiya Anabilim Dalı.
- Okçu, M. (2012). Gümüşhane ilinin tarımsal yapısı. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 93-103.
- Okçu, M. (2016). Gümüşhane florasında yabancı olarak yetişen rezene (*foeniculum spp.*)’lerin bazı özelliklerinin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 1-12.
- Seminer, (2004). *Gümüşhane ilinin ekonomik kalkınması*. İktisadi Araştırmalar Vakfı, Gümüşhane, <https://iav.org.tr/yonetim/dosya/seminer/gumushane.pdf>, 05 Eylül 2020.
- Soydaş, V. (2019). *Gümüşhane ili yerel fasulye genotiplerinin morfolojik ve tarımsal özellikler yönünden karakterizasyonu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen Bilimler Enstitüsü.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). *Hayvansal üretim verileri*. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 05 Eylül 2020.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). *Bitkisel üretim verileri*. <http://www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>, 05 Eylül 2020.
- https://www.doka.org.tr/bolgemiz_Gumushane-TR.html, 26 Ağustos 2020.
- <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/14-dokap-tab-sektor-analizleri.pdf>, 05 Eylül 2020.
- <https://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/turkiye-nin-pestil-ve-komesi-gumushane-den-11074>, 03 Eylül 2020.
- <https://gumussums.com/hakkimizda>, 03 Eylül 2020.
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gumushane/turizmaktiviteleri/dagcilik-turizm>, 04 Eylül 2020.
- <https://dengemusavirlik.com/gumushane-bolgesi-icin-desteklenen-yeni-yatirim-tesvikleri.htm>, .03 Eylül 2020.
- <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/16772/gumushane-52-tunel-ile-turkiye-ye-baglaniyor>, 04 Eylül 2020.

https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/gumushane.pdf , 02 Eylül 2020.